
“Eğitim, Üniversite ve Sivil Toplum”

Mustafa Erdoğan*

1. Giriş

Eğitim ve üniversite temalarını “sivil toplum”la bağlantılı olarak düşünmek bugün bize garip geliyor. Çünkü, modern toplum bu iki önemli toplumsal kurumun sivil toplumla olan tarihsel bağlantısını büyük ölçüde koparmış ve onları neredeyse tamamen devletin birer işlevi ve uzantısı haline dönüştürmüştür. Oysa, gerek eğitim gerekse üniversite tarihsel kökleri bakımından sivil nitelikte olan faaliyet ve kurumlardı. Bugün bunların esas olarak “devletin ideolojik aygıtları”na dönüşmüş olmaları modern ulus-devletin doğasından kaynaklanan bir durumdur.

Ulus-devletler modernlikle birlikte ortaya çıkmış olan ve en fazla dört asırlık geçmişini bulunan, insanlığın uzun yürüyüşünde oldukça yeni sayılabilecek toplumsal-siyasal formasyonlardır. Modern ulus-devletin karakteristik vasıfları ise “egemenlik”e ve “hikmet-i hükümet”e bağlılıklarıdır. Bunların ikisi birlikte kayıtsız-şartsız ve keyfi “hükmetme”yi meşrulaştırmaya yaradığından, “vatandaşlar”ın değil hükmedenlerin bakış açısını yansıtmaktadırlar. Vatandaşlar kelimesini tırnak içine almamın nedeni, bu bağlamda daha uygun olan terimin “tebaa” olmasıdır. Açıkçası, modern devlet, adına resmen “vatandaş” dediği insanları, gerçekte, birer hükümlanlık nesnesi olarak, yani üzerinde kayıtsız-şartsız hüküm yürüteceği bir yığın olarak görmektedir.

Ulus-devletin ana kaygısı “tebaa”sını yönetmek olunca, üstesinden gelmesi gereken en önemli ve öncelikli problem de tebaayı her bakımdan “kolay yönetilebilir” hale getirmek olmaktadır. Bu gereklidir; çünkü, insanlar durup dururken haricî bir otoriteye boyun eğmek istemezler. Ayrıca herkes her otoriteye aynı derecede

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü

yakınlık duymaz. Onun için, devletin bir yandan yönetilenleri türdeşleştirirken, öbür yandan da onları itaate, ama yalnızca kendisine itaate, alıştırmayı, sadece kendisine karşı uysal ve mûti kişiliklere dönüştürmesi gerekmektedir. Sosyal ve siyasal teoride “ulus inşa etme” (nation-building) denen şeyin gerçek niteliği budur.

2. Genel Olarak Eğitim

“Kamusal eğitim” (devlet okulları eliyle eğitim) de ulus-devlet gibi, hatta ondan da yeni bir olgudur. Yaklaşık iki yüzyıl öncesine kadar eğitim esas olarak aile ile sivil toplumun işleviydi. Eğitim standart bir müfredatı, yöntemi ve personeli olan ve tek bir merkezden yürürtülen bir faaliyet değildi. Ne var ki, yeni yeni yaratılan ulus-devletler adım adım eğitim-öğretim faaliyetini devletleştirerek tek-tip hale getirdiler.

Eğitimin modern devletteki önemi “ulus” inşa etmek (veya yaratmak) ve bu yolla kurgulanan kimliğin kendisini “devlet” adlı egemen otoriteyle özdeş hissetmesini sağlamak bakımından ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede kamu eğitiminin amacı öğrencilere -ve dolaylı olarak onların ailelerine- hizmet etmek olmayıp, onları standardize etmek, düzene uydurmak ve gözetim altında tutmaktır. Bu yolla sağlanan standartlaştırmanın asıl amacı “ulus”un temelini oluşturacak olan “millî kültür”ü yaratmaktır. Kamu eğitimi aynı zamanda ailelere güvensizlik besleyen ve herkes için en iyi tek bir değerler sisteminin bulunduğunu ve bunu da ancak devletin belirleyebileceğini varsayan bir sistemdir. Kısacası, modern devlette eğitim kaçınılmaz olarak ideolojik bir faaliyettir.

Eğitim yoluyla aşılana ideoloji iki boyutludur. Birisi, vatandaşların devlet-toplum-birey ilişkilerini devletin istediği şekilde görmelerini garanti edecek ve böylelikle onları daha kolay yönetilebilir hale getirecek genel fikirleri aşılama ile ilgilidir. İkinci boyut doğrudan doğruya eğitimle ilgilidir, özel anlamda eğitim ideolojisidir.

Ulus-devletlerde kamu eğitimi yoluyla aşılana ideolojik fikirleri şöyle özetleyebiliriz:

- 1) Toplumsal varoluş ancak devletle mümkündür. Devletsizlik bir felâkettir. Onun için, en temel kamusal görev “devletin idame ettirilmesi”dir.
- 2) Devlet her zaman toplumun iyiliği için hareket eder. Devlete güven esastır.
- 3) Devlet “bizimdir.” “Biz” devletiz, devlet “biziz”. Ayrıca, “bizim Devletimiz” en iyisidir.
- 4) Dolayısıyla devlete (“Devletimiz”e) itaat bir erdemdir. En değerli sadakat devlete yönelik olandır. “Geleneksel” sadakat biçimleri ve onlara bağlı kurumlar “geri” ve “ilkel”dir.
- 5) Sadece itaat değil, “Devletimiz” için ölmemiz de bir erdemdir. En büyük kötülük ise devlete ihanettir.
- 6) “Hukuk” varlığını devlete borçlu olduğumuz bir “nimet”dir ve amacı da

insanların zaten sahip oldukları hakları korumaktan çok, düzen ve istikrarı sağlamaktır.

7) Özel alanda “kötü” olan kamusallaşınca “iyi”ye dönüşür. Devlet fonksiyonerleri, özel kişilerden farklı olarak, kamu yararı için çalışan kişiler, yani “kamu görevlileri”dir.

8) Kamu yararı esas olarak devletin “kamu yararı” olduğunu söylediği şeydir.

Daha özel olarak şu fikirler de ulus-devletin eğitim ideolojisinin nirengi noktaları olarak görülebilir:

1) İnsan ancak “vatandaş” olunca mükemmelleşir, birey olmak “aşağı” bir statüdür. Bireyleri vatandaşlık statüsüne yükselten okuldur.

2) Bireysellik ve bireyin kendi çıkarını gütmesi kötüdür; iyi ve değerli olan, bireyselliği unutup “kamu yararı”na çalışmak, hatta adanmaktır.

3) Okulun (yani, devletin) belirlediği genel doğrultunun dışına çıkan kişi pek muhtemelen psikolojik olarak sorunludur; öyle olmasa bile en azından “uyumsuz” (anti-sosyal) olduğu kesindir.

4) Devlet okulu toplumsal birlik-bütünlüğü sağlamanın esas kaynağıdır. Okulda eğitilmeyen çocuklar anti-sosyal hale gelir. Kamu eğitimi olmazsa toplumda düzen sağlanamaz, kaos ve anarşi hakim olur.

5) Ailelerin çoğu çocukları için iyi olanı bilemez, hatta onları mahvoluşa sürükleyebilirler. Neyse ki, çocukları kötü ailelerin yol açacakları tehlikelerden de koruyacak okullar (devlet okulları) var.

Modern ulus-devletlerin kamu eğitimi aracılığıyla vatandaşları doğruluğuna inandırmaya çalıştığı başlıca düşünce ve varsayımlar işte bunlardır. Görülebileceği gibi, bu temel fikirler etrafında şekillenen bir ideoloji eğitime hakim olduğu sürece modern eğitimin sivil bir anlayışa ve sivil toplumun gelişmesine hizmet etmesi mümkün değildir. Bu amaca hizmet etmesi bir yana, böyle bir ideoloji sivil bilincin doğması ve gelişmesi önündeki en büyük engeldir. Esasen, modern devletin son derece gelişmiş bürokratik yapısı her alanda doğruluğun ve makullüğün/kabul edilebilir olanın standartlarını koymak suretiyle toplumsal tasavvur üzerinde tekeli bir denetim kurmuştur.

Oysa, sivil bilinç, her şeyden önce, birincil ortak varlık tarzı olarak kurgulanmış siyasî kimliği ve devleti değil, toplumu görmeyi gerektirir. Onun içindir ki, devletin toplumun varlık sebebi ve “velinimet” olduğu veya öyle görüldüğü yerde sivil toplumdan bahsedilemez. Sivil toplum, varlığı devlete bağlı ve bağımlı olmayan, kendi kendisini idame ettirecek bir ethosa, kurum ve usullere sahip olan özerk bir varlık alanıdır.

Ne var ki, “ulus-devlet” modernliğin hakim sosyal-siyasî formasyonu olarak kaldığı sürece, ondan toplumda böyle bir sivil bilincin oluşmasına katkı yapacak bir anlayış ve pratik geliştirmesini beklemek de makul değildir. Çünkü, böyle bir ihtimal ulus-devletin kendisini erozyona uğratacak bir süreci bizzat başlatması anlamı-

na gelir ki bu olmayacak bir şeydir. Her şeyden önce, eğitimin zorunlu ve tekeli olması sivilleşme önündeki en büyük engellerden biridir.

Şu halde, “insanlık durumu”nu siyasî birlikle -ve dolayısıyla devletle- özdeş görmeyen sivil bir anlayışa bağlı olan vatandaşların yapması gereken, ulus-devletin eğitim sisteminde ve onun ideolojisinde gedikler açmaya çalışmaktan başka bir şey değildir. Bu da ancak, devletin kendisini tanrısalılaştıran anlayış, sembol ve pratiklere meydan okumakla, onun toplumun efendisi ve düzenleyicisi olmak iddiasına karşı çıkmakla ve onu her alanda geri püskürtmeye çalışmakla mümkün olabilir. Esasen daha medenî/sivil bir hayat için, devletin toplumsal varoluşa ilişkin yeni bir iddiayla ortaya çıktığı her durumda ona direnmek gerekir.

Bu stratejinin eğitimle ilgili sonuçlarına gelince, her şeyden önce, eğitimin bir devlet faaliyeti olmasına, özellikle de devletin bu konudaki tekel iddiasına karşı çıkmalıyız. Bu çabanın izleyeceği ana ilke, aynen din ile devletin ayrılmasında olduğu gibi, “okulla devletin ayrılması” olmalıdır. Buna bağlı olarak, çocuklarımızı adına okul denen “zorunlu ikametgâh”lardan -“laik mabetler”den- ve onların “laik rahipler”i olan öğretmenlerden kurtarmalıyız. Buna bağlı olarak “diploma”nın da bir statü ve ayrımcılık belgesi olmaktan çıkarılması gerekmektedir. Ayrıca, bu meselede anlamlı bir karşı çıkış, sözlü bir eleştiriden çok, fiilî olarak alternatif/sivil eğitim kurumları oluşturmakla olur. Keza, resmî eğitim kurumlarını protesto eden “sivil itaatsizlik” biçimleri de (çocuklarımızı okullara göndermemek, “andımız”ın törensel okunmasından çocuklarımızı sakınmanın yollarını bulmak gibi) geliştirilebilir. Yapabileceğimizin en azı ise, müfredatın belirlenmesi sürecine ebeveynlerin dahil edilmesini talep etme ve “eğitim”in yerine “öğretim”in geçirilmesi için girişimlerde bulunmaktır.

3. Üniversite

Üniversiteler kökleri Otaçağ’a kadar geri giden sivil toplum kurumlarıdır. Üniversite, akademik dereceler de veren bir yüksek eğitim ve araştırma kurumudur.

Dünya üzerindeki en eski üniversiteler Avrupa üniversiteleridir. Bunlar esas olarak 11. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmaya başlamışlardır. İtalya’daki Blonya Üniversitesi, Fransa’daki Paris Üniversitesi ve İngiltere’deki Oxford Üniversitesi en eski Avrupa üniversiteleridir. Gerçi Çin, Mısır ve Hindistan gibi Doğu ülkelerinde yüksek öğretim kurumlarının ortaya çıkışı Avrupa’dan epeyce öncedir, ama bu eski kurumlarda üniversitenin tanımlayıcı bir özelliği olan akademik ünvan verme geleneği yoktu. İran’da ve İslam dünyasında modern üniversiteye benzeyen kurumlar 6. ve 7. yüzyıllarda görülmeye başlamıştır. Bunların en önemlileri Gundüşapur Akademisi ve Kahire’deki El-Ezher Üniversitesi’dir. Mamafih, daha sonra İslam dünyasında üniversite kurumları ve akademisyenler (“ulema”) siyasî iktidarlar karşısında bağımsızlıklarını koruyamamış ve bu arada Osmanlı devletinde de genellikle devlet memuru olan “ulema”nın işlevi hükümdarın otoritesini meşrulaştırmaktan ibaret kalmıştır. Cumhuriyet Türkiye’si de bilim adamları-devlet ilişkisine hakim olan bu modeli devralmış ve bugüne kadar sürdürmüştür.

Bilimsel araştırma mekânları olarak üniversiteler, belirttiğimiz gibi, tarihsel olarak sivil toplum içinde ortaya çıkmış olan kurumlardır. Çoğu köklü Batı üniversitesinin kaynağında dinî kurum, cemaat veya tarikatler vardır. Mamafih, bu tür kurumların başlangıçtaki amaçlarının bağımsız “bilimsel araştırma” yerine mensup olunan din veya mezheple ilgili kavramsal-teolojik bilgi üretimi olduğunu da belirtmek gerekir. Onüçüncü yüzyılda bu üniversitelerin mensupları kilise hiyerarşisi içinde yer almamasına rağmen ruhban sayılıyorlardı, hatta Roma Katolik Kilisesi’nin yetkisine tabi idiler. Yine de bunlar gerek üyeleri gerek faaliyet konularının niteliği gerekse mezunlarının her yerde ders verebilme hakkına sahip olmaları bakımından uluslararası kurumlardı. Bununla beraber, Batıda üniversitelerin sadece laik iktidar odaklarına karşı değil, fakat aynı zamanda Kiliseye karşı da yürüttükleri mücadele sonucunda özerkliklerini kazandıklarını göz ardı etmemek gerekir.

Devlet kurumu olarak üniversitelerin ortaya çıkması veya bazı üniversitelerin devletleştirilmesi, bilimsel faaliyetin kendisinin devlet tarafından sahiplenilmesine paralel olarak, Aydınlanma sonrasında gerçekleşmiş ve bu yönelim özellikle 20. yüzyılda yaygınlaşmaya başlamıştır. Aydınlanma elbette üniversitelerin sekülerleşmesini ve dinî dogmanın egemenliğinden kurtulmuş, akla dayalı evrensel bir bilginin üretilmesini teşvik etmiştir. Ama bu faaliyet aynı zamanda ulus-devletin pekişmesi aşamasına denk düştüğü için, üniversitelerin “dinin boyunduruğu”ndan kurtulmalarının bedeli “devletin boyunduruğu” altına girmek olmuştur. Batı dünyası dışında ise modern üniversitelerin çoğu doğrudan doğruya devletin birer ideolojik aygıtı olarak tasarlanmış ve kurulmuştur.

Modern ulus-devletin üniversiteleri kontrolü altına almaya yönelmesi, üniversitelerin toplumu yönetmeyi kolaylaştıracak otoriteli bilgi üretimi için en uygun araçlar olduğunu keşfetmesiyle ilgilidir. “Akıl Çağı”nda egemenlik iddiaları artık Tanrısal kaynağa veya Tanrı’yı temsil iddiasına dayandırılmadığından, yeni egemenlerin toplumun devlete itirazsız itaatini sağlamak için dünyevi olan başka bir kaynağa ihtiyaçları vardı; ama bu yeni bilgi referansının dininkine benzer bir otoriteye de sahip olması gerekiyordu. Bu “bilim”di. Günümüzde, devletin ilâhî hakkı doktrininin yerini “bilim” tanrısı almıştır. Genellikle lâik aydınların güdümünde olan üniversiteler bunun için en elverişli mekânlardı(r).

Esasen, sadece modern ulus-devlet değil bütün egemenler aydınlara -tercihan üniversiteye de- muhtaçtır. Çünkü, büyük özgürlük düşünürü Murray Rothbard’ın hatırlattığı gibi, devletin kendisini idame ettirebilmesi çoğunluğun pasif de olsa onayını sağlamasına bağlıdır. Bu da en iyi, kendi devletlerinin iyi ve akla uygun olduğuna; hatta düşünülebilecek başka seçeneklerden daha iyi olduğuna halkı ikna etmeyi sosyal görev bilen bir aydınlar grubu marifetiyle gerçekleştirilebilir. Aydınlarla paylaştıkları bu genel ideolojik işlev yanında, bugünün üniversitesi daha özel olarak güvenlik ve strateji “bilimi”nde uzmanlaşarak da devlete hizmet etmektedirler. Bu yeni “bilim”in en büyük katkılarından biri, devlete yönelik eleştiri ve tehditlerin gerçekte halkın kendisine yöneltilmiş olduğuna vatandaşları ikna etmektir.

4. Sonuç

Genel olarak eğitimin ve üniversitelerin sivil toplum kurumları olmaktan çıkmış olması modern dünyanın genel bir özelliği olmakla beraber, bu eğilim Türkiye’de doruk noktasına çıkmıştır. Türkiye’de hem genel eğitim hem de üniversite tamamen devletleştirilmiş olup, sivil duyarlılığın bu sistem üzerinde hemen hemen hiç ekisi yoktur. İlk ve orta öğretimde kısmen özel okullar da yer almakla beraber, özellikle müfredat açısından bunlar sivil olmayıp devletin uzantısı durumundadırlar. Türkiye’nin “tevhid”çi sisteminde hiç bir okulda öğrencilere devletin istemediği bir bilgi aktarılamaz. Ayrıca, demokratik dünyada eğitimde ideolojik endoktrinasyonun bizimki kadar yoğun olduğu başka bir ülke yoktur. Mevcut haliyle bizim sistemimiz eski komünist sisteme benzemektedir. Onun için, toplum olarak bizim acil ihtiyacımız, sadece krumsal yapı açısından değil ideolojik açıdan da halihazırdaki “tevhid-i tedrisat”tan “tefrik-i tedrisat”a geçmektir.

Türkiye’deki sistemin daha da tuhaf olan tarafı, sadece ilk ve orta öğretimin değil üniversitelerin bile -yine kurumsal ve ideolojik bakımlardan- bu “tevhidçi” yapının bir parçası olmasıdır. Devlete ait olanı ve “özel”iyle Türkiye üniversitelerinin aslî işlevi resmî ideolojiyi aşılamaaktır. Bu nedenle, bizde üniversiteler araştırma kurumları olmaktan çok birer eğitim-öğretim kurumu olarak işlemektedirler. Özel üniversitelerimizin durumu da ilk ve orta öğretimdeki özel okullarınkinden farklı değildir; bunlar da sivil olmayıp, kısmen ticarî olarak işletilen bir tür devlet kurumudurlar. Hatta bunlar devlet idelojisinin sadık propagandistleri ve kurulu düzenin destekçileri olmak bakımından doğrudan doğruya devlet kurumu olan üniversitelerle yarış halindedirler. Onun için, “özel” olsalar da “sivil” değildirler.

Türkiye toplumunun özgürleşmesi, başka şeyler yanında, çocuklar ve gençlerin zihinsel olarak donatılması işinin devletin tekelinden çıkarılmasına ve üniversitelerin devlet vesayetinden kurtulmuş bilimsel araştırma mekânları haline getirilmesine bağlıdır.